

Cultuurhistorische Verkenning Westknollendam

Juni 2016
Gemeente Zaanstad
Tekst: J. van den Ham

2.

3.

4.

5.

6.

7.

2. *Gezicht op Oostknollendam van de Starmeersdijk circa 1789, GAZ 11.0359*

3. *Gezicht op Oostknollendam circa 1789, GAZ 11.0362*

4. *Molen De Bakker aan de Tochtsloot, GAZ 21.06669*

5. *'Veer van Cor Davids' tussen West- en Oost Knollendam omstreeks 1900, GAZ 21.16857*

6. *Fabriek De Vrede omstreeks 1910, GAZ 21.16869*

7. *Karnemelksemolder met op de achtergrond molen De Bakker omstreeks 1900, GAZ 41.00170*

Historie

Westknollendam is een buurtgemeenschap, behorende bij de gemeente Zaanstad, voorheen bij de gemeente Wormerveer en oorspronkelijk tot de Banne van Westzanen. Westknollendam vormt een tweelingdorp met Oostknollendam (gemeente Wormerland) waarvan het door het noordelijkste deel van de Zaan (Noordzaan) is gescheiden.

Literatuur over de buurtgemeenschap is schaars, in beschrijvingen van Wormerveer wordt er doorgaans nauwelijks aandacht besteedt. Wel wordt steeds de dam (Knollendam) genoemd waaraan de beide dorpen hun naam ontlede.

De twee dorpen waren tot en met de tweede wereldoorlog vooral op elkaar aangewezen. De kerk stond aanvankelijk aan de westkant van de Zaan, de pastorie aan de oostkant. Ooit hadden beide dorpen een eigen school maar vanaf de 19^e eeuw gingen alle kinderen naar school in Oostknollendam. De toenemende mobiliteit maakte een einde aan de wederzijdse afhankelijkheid van West- en Oostknollendam. Na de oorlog verdwenen vrijwel alle winkels. Westknollendam ging zich meer en meer op Krommenie en Wormerveer richten, het dorp waarmee het administratief lang verbonden was.

De Knollendam is de voormalige dam aan de noordkant van de Zaan die voorkwam dat het vloedwater uit de Schermer vanuit het noorden de Zaan instroomde. Het is niet precies bekend wanneer de dam werd aangelegd, vermoedelijk in de 13^e eeuw, maar zeker vóór 1361. De dam kende door zijn getijdebepalende werking een nauw verband met de Hogedam in Zaandam. In 1374 werden er sluisen gebouwd in de dam die automatisch bij eb openden en sloten bij vloed. In 1544 kwam door toedoen van Karel V een einde aan deze situatie, de Zaan was toen een onderdeel van de Schermerboezem. Dankzij de dam (een verkeersknooppunt) en de sluis in de dam (goed viswater) kon het dorp Knollendam (Oost- en West samen) in de 16^e eeuw uitgroeien tot de dichtst bevolkte nederzetting langs de Zaan op Zaandam na. Vooral Oost-Knollendam was zeer dicht bevolkt. In 1560 werden de deuren uit de sluisen genomen en in 1632 werden de resten van de dam verwijderd. Door de drooglegging van de Schermer had de waterkering geen betekenis meer. Aan de stedenbouwkundige situatie is nog goed af te lezen waar de dam gelegen heeft. Door het weggraven van de dam kwam aan de ontwikkeling van beide dorpen een einde en eeuwenlang bleven het twee kleine nederzettingen met slechts een paar honderd inwoners.

Eiland Bloemendaal

Over het ontstaan en de ouderdom van het eiland is weinig bekend. Enkele duizenden jaren geleden was de toenmalige rivier de Zaan onderdeel van een rivierenstelsel dat water naar zee afvoerde. Volgens 'de overlevering' (in Oost-Knollendam) zou het eiland heel vroeger bij een overstroming zijn ontstaan. Die overstroming had wellicht met de vroegere Schaalsmeer, tegenwoordig de polder ten zuiden van Oost-Knollendam, te maken, waarmee de andere naam Schaalsmeereiland verklaard zou kunnen worden. Die overstroming moet dan zeker 400 jaar geleden hebben plaatsgevonden, want de oudste geschreven bron waarin het eiland wordt vermeld, dateert uit het begin van de 17e eeuw. Een spectaculaire verklaring beklijft nu eenmaal beter in het geheugen dan een wat saaier. Het zou namelijk ook kunnen zijn dat het eiland het resultaat is van voortdurende, geleidelijke veranderingen in het vroegere Zaanse veenlandschap. Kennelijk is het eiland van een voldoende stevigte geweest om eeuwenlang stormen en golfslag te weerstaan en was het aanvankelijk niet zomaar een losgeslagen en weer vastgelopen rietdier, om maar eens een mooi Zaanse woord te gebruiken.

Wat voor namen het eiland vroeger ook gehad moge hebben, de naam Bloemendaal is in elk geval de vroegst vastgelegde. Op een kaart uit 1627 staat het eiland afgebeeld met erop de naam Bloemendaal geschreven. De verklaring van die naam is waarschijnlijk de volgende. Op een kaart van Willem Blaeu uit ca. 1637, waar het eiland ook op is aangegeven, is ongeveer ter hoogte van het eiland bij de Noorddijk de naam van een sluis aangegeven: 'Bloemendaels Sluys'. Kennelijk was die sluis eigendom van - of werd beheerd door - de familie Bloemendael en is het eiland naar die familie of die sluis vernoemd. Op de genoemde kaart uit 1627 is in de Noorddijk iets aangegeven wat op een sluis lijkt.

Wanneer de gemeente Wormerveer, nadat zij het eiland in 1930 had aangekocht, begonnen is met het storten van vuilnis is niet bekend. Vermoedelijk is het destijds wel bewust daarvoor aangekocht. Aanvankelijk werd het vuilnis mogelijk per boot aangevoerd en is men pas later overgegaan tot het bouwen van een betonnen brug met een metalen, afsluitbaar hek. Op een kaart uit 1935 heeft het eiland dezelfde vorm als in 1817, maar de brug ontbreekt nog. In mei 1970 werd het storten van vuilnis gestaakt; het vuil zou voortaan elders in een verbrandingsoven verbrand worden. Vanaf dat ogenblik was de rust op het eiland weergekeerd.

Stedebouwkundige groeistructuur

In deze ruimtelijke analyse wordt het gebied behandeld (kader) begrensd door de Zaan (oost), de Noorddijk/Nijverheidsstraat (zuid), de Nauernasche Vaart (west) en de Tapsloot (voorheen Tochtsloot) (noord). De stedebouwkundige groei wordt van begin 19^e eeuw beschreven tot de huidige situatie (2015).

Het gebied betreft ingepolderde gebieden (Karnemelksepolder) en wordt verticaal doorkruist door de straat Westknollendam en de Schouwstraat (a). Bebouwing in het begin van de 19^e eeuw vindt enkel plaats bij de locaties van voetveerverbingen aan het Molletjesveer over de Nauernasche Vaart (west), aan de Schouwstraat in der richting van Marken-Binnen (noord) en in het dorp West-Knollendam naar Oost-Knollendam.

Industrie

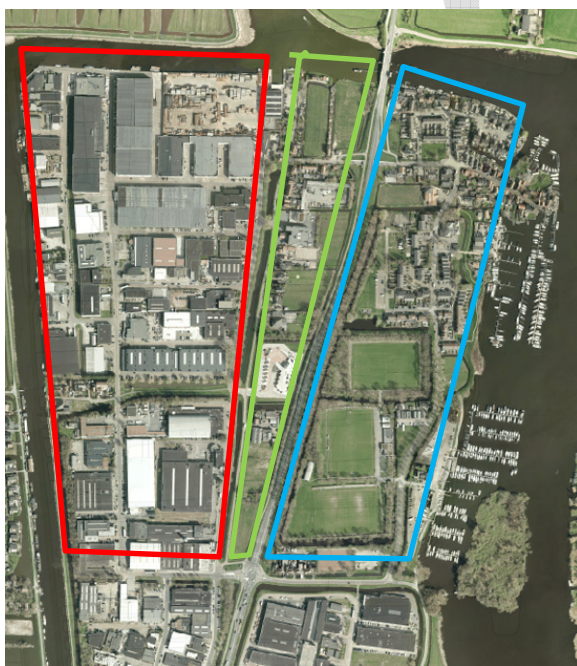
Het gebied kende acht molens waarvan er op de kaart van 1817 nog drie zichtbaar zijn; oliemolen De Vrede uit 1685 aan de Tochtsloot, oliemolen De Bakker uit 1689 aan de Tochtsloot en een watermolen aan de Zaan die mogelijk het Het Zwarte Varken heette. De watermolen staat alleen afgebeeld op een kaart uit 1832. Zijn bouwjaar en jaar van sloop zijn niet bekend. Molen De Vrede is in 1872 vervangen door de stoomfabriek De Vrede waar de firma P.H. Kaars Sypesteyn verder ging met de productie van lijnolie. Deze fabriek is in 1995 afgebroken. Het kort daarvoor nog aanwezige, ingebouwde molenachtkant is waarschijnlijk toen ook verdwenen. Molen De Bakker is in 1909 afgebrand. De overige molens waren de oliemolens De Herder (1675-1809), De Knollenbijter (1628-1804), 's Lands Welvaren (1681-1810, de oliemolen van Jan Hendrickx (vermeld in 1641 en 1654) en een watermolentje dat water uit de Karnemelkspolder maalde en alleen op een kaart uit 1635 staat. In de bloeitijd van de Zaanse industrie waren er in Westknollendam naar verhouding weinig molens. Op een bepalende plek, waar de Zaan, de Nauernasche Vaart en de Markervaart samenkomen zou er

9.

10.

11.

12.

9. Netteplan, omstreeks 1920 GAZ 53.00675 met ingetekend de locatie voor de nieuw te vormen Provinciale weg.

10. 1960

11. Afbeelding Google Maps 2015, met de drie van elkaar afgesloten gebieden Bedrijventerrein Molletjesveer, Schouwstraat en het dorp Westknollendam.

12. Afbeelding Google Maps 2015, met de veranderende ontsluitingsstructuur.

meer bedrijvigheid verwacht worden. Mede door dit gebrek aan werk nam de bevolking nauwelijks toe.

In de periode van 1960 tot heden is het gebied van de Karnemelkse polder in gebruik genomen als industrieterrein Molletjesveer. De industrieweg, parallel aan de voormalige straat Westknollendam-Schouwstraat is aangelegd en ontsluit het gebied. Met de sloop van oliefabriek De Vrede is de historische bebouwing in dit gebied verdwenen. Mogelijk bestaat de voormalige directeurswoning op dit terrein nog wel.

Bewoning

Bewoning in het tweelingdorp oost- en westknollendam komt vermoedelijk voor vanaf de 14^e eeuw met de aanleg van de dam, de eerste telling van 1543 was dat er 18 mensen woonden. In 1636 is dat aantal toegenomen tot 220, in 1806 waren er 200 Westknollendammers. Het dorp kent weinig uitbreiding en telt halverwege de 19^e eeuw nog maar 120 inwoners. Pas na de tweedewereldoorlog, als het dorp zich meer gaat richten op de aansluiting met Wormerveer en krommenie wordt er bebouwing toegevoegd. Eerste uitbreiding vindt plaats ten noorden van het dorp, op het 'eiland' van de voormalige molen De Bakker in de vroege 20^e eeuw. In de jaren '60 van de twintigste eeuw werd de Piet Kuipelaan aangelegd dat Westknollendam ontsloot met Wormerveer, met de aanleg van deze weg werd de Noorddijk niet meer als hoofdverbinding gebruikt. Nieuwe bebouwing werd aan de laan gebouwd en zorgde voor dat de ontwikkeling van het dorp van de Zaan wegtrok. In 1989 telt de buurtgemeenschap Westknollendam 653 personen.

Structuur

Het gebied kende begin 19^e eeuw een heldere oost-west polderstructuur. Bepalende elementen zijn in deze periode de dijk aan de Zaan, de straat Westknollendam-Schouwstraat en de dijk aan de Nauernasche vaart die het gebied verticaal gezien in tweeën deelden en het gebied ontsloten. Vervoer over water was op drie plekken mogelijk. Er waren veerverbindingen tussen West- en Oostknollendam over de Zaan, vanaf de Schouwstraat richting Marken-Binnen en van Molletjesveer richting de Krommeniedijk. In het noorden is buitendijks het dorp Westknollendam zichtbaar dat aan de voormalige knollendam was gevestigd. Tevens buitendijks ligt het eiland waarop molen De bakker functioneerde.

Op het netteplan van begin 20^e eeuw staat de aanleg van de provincialeweg N246 ingetekend. Deze weg zal in 1955, met de aanleg van de brug over de Tochtsloot gereed komen. Deze nieuwe weg doorkruist het gebied in noord-zuidelijke richting en verdeelt het gebied tussen de straat Westknollendam- Schouwstraat en Zaan.

Het dorp Westknollendam was voorheen bereikbaar via de Schouwstraat en de straat Westknollendam (oranje pijl). Na de aanleg van de Provinciale weg was er ter hoogte van Westknollendam een aftakking naar het dorp. Na de ontwikkeling in de loop van de 20^e eeuw werd

de toegang vanaf de Provinciale weg naar Westknollendam beëindigd. Met de aanleg van de Piet Kuiperlaan vanaf de Noorddijk werd het dorp opnieuw verbonden met Wormerveer (rode pijl). Tot deze tijd werd de dijk aan de Zaan gebruikt als langzaamverkeersroute (blauwe pijl). Nieuwe ontwikkelingen zijn gerealiseerd aan de Piet Kuiperlaan waardoor de nieuwe toevoegingen met de rug naar de Zaan zijn ontworpen . Hierdoor is de dijk niet meer zichtbaar in het straatbeeld en is er op diverse plekken verrommeling ontstaan.

CONCEPT

13. Oorspronkelijke dorp (A) en de verschillende uitbreidingen van de jaren in chronologische volgorde.

14. Historische dorpskern

15. Bebouwing met mogelijk cultuurhistorische waarden

Waardering

De waardering van het gebied is in drie onderdelen verdeeld: de archeologische waarden, de historisch-geografische/ landschappelijke waarden en de cultuurhistorische waarden.

Archeologische waarden

Informatie uit de Cultuurhistorische Waardenkaart van Zaanstad:

“Het buurtschap Westknollendam is waarschijnlijk ontstaan kort na de aanleg van de Knollendam omstreeks 1360. Resten van de laat-middeleeuwse bewoning kunnen nog in de bodem aanwezig zijn. Van lokaal belang.”

Overige informatie met betrekking tot de archeologische waarden worden indien nodig door de gemeentelijke archeoloog separaat aangeleverd.

Historisch geografische/ landschappelijke waarden

- De overblijfselen van de historische verkaveling.
- Het dijklichaam langs de zaan, niet geheel meer als weg in gebruik.
- De Westknollendam als tweezijdig bebouwde straat op de voormalige dam, die de historische dorpskern vormt en waarbij de overgang naar Oostknollendam nog altijd in het straatbeeld als doodlopende weg zichtbaar is.

Cultuurhistorische waarden

In de dorpskern is mogelijk nog cultuurhistorisch waardevolle bebouwing aanwezig.

Beleidskader

In artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) uit 2010, waarin de Wro nader is uitgewerkt, is opgenomen dat per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving moet worden opgenomen van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden. Bij nieuwe ontwikkelingen in een gebied, dienen de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden op voorhand in kaart te worden gebracht. Zodoende is het sinds 1 januari 2012 geregeld in de omgevingswet dat cultuurhistorische waarden verankerd zijn in het proces van ruimtelijke ordening en moet bij het opstellen of wijzigen van een bestemmingsplan daarmee rekening worden gehouden.

De gemeente Zaanstad heeft deze regelgeving in de Erfgoedvisie 2011-2018 verankerd. Deze erfgoedvisie is in oktober 2011 door de gemeenteraad vastgesteld en hierin is geregeld dat voor bijzondere welstandsgebieden, gebieden waar ruimtelijke ontwikkelingen plaats zullen vinden of een nieuw bestemmingsplan wordt opgesteld een cultuurhistorische verkenning verplicht is. Het is namelijk essentieel voor het planproces dat in een vroeg stadium de cultuurhistorische waarden van het gebied onderzocht worden. De uitkomsten van een dergelijke verkenning kunnen als basis dienen voor verdere ontwikkelingen binnen het gebied en zijn waardevol gebleken als inspiratiebron voor onder andere het stedenbouwkundige programma van eisen of de spelregelkaart.

Bronnen

Encyclopedie van de Zaanstreek, ISBN 90-71123-21-9

De Wormerlander –nummer 9, mei 2007, Cis van Vuure (Hoofdstuk Eiland Bloemendaal)

Google Maps, kaartmateriaal 2015

Gemeentearchief Zaanstad, afbeeldingen